ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ ՄԱՏԵՆԻՆ

ՀԱՅԵՑԻՔՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՋԱՐՀԻՆԳՀԱՐԻՒՐԱՄԵԱՅ ՏԱՐԵԳԱՐՁԻՆ

ԿԸ ԿԱԽԻՔԻՔ, ԿԸ ՁՕԿԱՔ

ԿԸՆԿԵՆՔ ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ

“ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ,,Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԻՒՐ ՈՒՇԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ **10—11—12** ԹՈՒԿԵՐՈՎ

ԿԸՆԴՏԱՊԵՑ ՁԳԱՑԻՈՒԹԻՒՆ

“ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ,,

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

Ե. ՏԱՐԻ — 1936

կը խմբագրուի եւ կը հրատարակուի

ՄԽԻԹԱՐԵՑԻՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԸՆԷ Ի ՎԻԵՆՆԱ

աշխատակցութեամբ ազգային եւ օտար Բանասէրներու։

Որպէս զի աւելի մատչելի դառնայ Ուսումնասիրութիւնս օտարազգի արեւելագէտներուն, խմբագրութիւնս շարունակաբար պիտի ներկայացնէ նաեւ կարեւոր բանասիրական յօդուածներուն համառօտ մէկ ամիոփումը, միջազգային որեւէ լեզուաւ։

Բաժանորդագինն է տարեկան նոյնի համար՝ 1 ֆունտ ստերլինգ, կամ թղթով։

Մեր հասցէն՝

REDACTION DE LA REVUE “HANDES AMSORYA,,

VIENNE (Autriche), VII., Mechitharistengasse 4.

“HANDES AMSORYA,,

MONATSSCHRIFT FÜR ARMENISCHE PHILOLOGIE

L. JAHRGANG — **1936**

Herausgegeben und redigiert von der

MECHITHARISTEN - KONGREGATION IN WIEN

unter Mitwirkung zahlreicher Armenisten.

Um unseren nichtarmenischen P. T. Abonnenten die Benützung unserer Zeitschrift zu erleichtern, werden wir fortlaufend von den wichtigen philologischen Abhandlungen ein kurzes Resumé in einer europäischen Sprache geben.

Preis dieses Jahrganges £ 1.—.

Unsere Adresse:

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

ԹԻՒ 10—12 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ—ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ ԽԹ. ՏԱՐԻ 1935

ՍՈՒՐԲ ԴՐՔԻ ՀԱՅՑԵՐԷՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ 1500 ԱՄԵԱԿԻՆ

Որչափ ալ ժամանակագրօրէն ճշդիւ չվուած եւ կշռուած Յոբելեան տարի մը կրնայ ըլլալ չըլլայ նկատել 1935 տարիս ծանելու համար Աստուածաշունչ Մատենին հայերէն թարգմանութեան 1500 ամեակը, բայց եւ այնպէս անհունապէս գեղեցիկ է խորհուրդը, որ կը յորդորէ զմեզ ազդովին ծանելու յիշատակը աստուածեղէն Գրոց հայերէն թարգմանութեան, որ կատարուած էր ե. դարու երկրորդ մասին, այնպիսի գերազանց արուեստով, որ իրաւամբ արժանի եղած է թագուհի թարգմանութիւն կոչուելու։ Այս ընծայեց մանուկ հասակ յօրջորջուելու։ Այս ընծայեց պատեհութիւն Ազգին օտար երկիրներու տակ յուշաթերթ հանելու Հայրենիքն ու առաքինի Նախնիքները, եւ մէւսանդամ ցնծալու այն ուրախութեամբ, որով հրճուած էր երբեմն, 1527 տարիներ յառաջ հայ ժողովուրդը մայր հողին վրայ ի տես առաջին հայերէնագիր Մատենին եւ ի լուր հայերէնախօս աստուածատուր պատգամներուն. «յոյնմ ժամանակի երանելի եւ ցանկալի, անպայման աքանչելի լինէր աշխարհս Հայոց, յորում յանկարծ ուրեմն օրէնսուսոյց Մովսէս մարգարէական դասուն, եւ յառաջադէմն Պաւղոս բովանդակ առաքելական դնդովքն՝ հանդերձ աչխարհակեցոյց Աւետարանաւն Քրիստոսի մխանդամայն եկեալ հասեալ ի ձեռն երկուց Հաւատարելոցն՝ հայարարաք հայերէնախօսք գոյան։ Ամեղ էր այնուհետեւ սրտալիր ուրախութիւն եւ ակնվայել տեսիլ հայելոյ... անդ էր յիչելի եւ մարգարէականն, եթէ եզիցի անդ աղբիւր բղխեալ ի տան Դաւթի»[1]։

Եւ այս հիացմունքը, այս գոհունակութիւնը մեզ մէջ միշտ կենդանի եւ անթառամ։ Եւ այսօրուան ցնծութիւնը արձագանգն է այդ զգածմանց։ Աստուածաշունչ Գրոց թարգմանութիւնը ոսկեվիրան եղաւ հայ գրականութեան, հիմը՝ որուն վրայ կանգնուեցաւ հայ գրականութեան ազանչելատեսիլ չէնքը, աղբիւրը՝ ուակից ծծեց հիւթ հայ մատենագրութիւնը եւ ծլեցան ծաղկեցան բանաստեղծներ, աստուածաբաններ եւ պատմագիրներ։ Աստուածաշունչ Մատեանը դասագիրքն եղաւ հայ մանկտւոյն անդէն ի սկզբան, յընթացս դարերու եւ այսօր իսկ թոթովելու հայերէն լեզուն, ուսանելու զայն վճիտ ակնաղբիւրէն եւ ընդարձակելու իւր լեզուական հմտութիւնը ամէն դարու մէջ. որովհետեւ Ս. Գիրքը չէ թարգմանուած իբրեւ կրօնական գրականութիւն, այլ հայացուած է այն այնպիսի ճարտարութեամբ եւ լեզուի այնպիսի դասական կատարելութեամբ, որ կարող է իրաւամբ դպցնել ամէ հայ ընթերցողին թէ աստուածամարդկային պատգամները հայարարաք հոծահրաման պատգամները հայարարաք հոսած են մարգարէներու եւ առաքեալներու բերնէն։ Անոնք հնչուեցան դարերով հայ առանձներուն եւ մինչեւ այսօր ընտանի է այդ բարբառը հայ ժողովրդեան։ Ոչ միայն գրաբարը հայ ժողովրդեան կանօրէն չհաղորդեց հայ ժողովուրդը Աստուածաշունչ Մատեանը, այլ եւ դասաւ հոն ժողովրդեան հաւատքը յեցած էր աստուածաշունչ Մատեանի անխախտականութեան վրայ, անոր վրայ դրած էր իր յոյսը անցաւոր կեանքի տատապալից օրերուն եւ աստուածեղէն պատգամներու մէջ կը գտնէր իւր ափոփանքն ու մխիթարութիւնը։ Այս հաւատքը նեցուկն եղաւ իրեն ինքնապաշտպանութեան համար, անով զինագրաւեց դարերու ընթացքին ամենազգի հրոսակախումբերու, օտարազգի խուժաններու եւ տիրապետող ժողովուրդներու։ Հարուածեցաւ, հարատահարուեցաւ, կորնչուց քաղաքական ազատութիւնը, բայց պահեց քրիստոնէական հաւատքը եւ չհամաձուլուեցաւ օտար ցեղերու հետ։

1

[1] Կորիւն, 22—23։

© National Library of Armenia

Եւ երբ կը յայտնենք մեր հիացմունքը կատարուած գործի մը վրայ եւ անոր Ազգին տուած բարիքները կը թուենք, չենք կրնար աչքէ հեռացնել այն երկու դիւցազները, որոնք խորհուրդն ունեցան թարգմանելու զայն եւ իր ղալս հանելին անմրցելի քաջութեամբ: Երկու «հատասարեալք» էին անոնք՝ Սահակ եւ Մաշտոց, երկուքն ալ զարգացած հելլենական դպրութեամբ, երկուքն ալ ծնունդ սակայն հայ հողին, ուր չկար տակաւին հայ դպրութիւն: Իրենք եղան առաջինները, որոնք հայերէն նշանագիրներ ստեղծեցին, իրենք եղան առաջին աշակերտները այդ նորագիւտ նագիրներուն, եւ առաջին հեղինակները նորակիզբն դպրութեան, եւ այն՝ ժամանակ մը, երբ ինկած էր Երկիրը օտար լուծին տակ: Կը տեսնէ զմեզ այս երեւոյթը խորհրդածութեանց անձնատուր ըլլալ եւ ակամայ ուղղել հարցումներ:

Ինչո՞ւ արշակունի վտառապանծ արքաները անհոգացած էին Մեծ Հայաստանի մեծ ժողովուրդին պարզեւել սեպհական նշանագիրներ եւ այսպէս դանիկա բարբարոս ժողովուրդներու ցրկէն քաղաքակրթութեան ասպարէզը մտնել: Ինչո՞ւ առաջին հայրապետները, որոնք քրիստոնէութեան քարոզիչներն եղան, արեւմտեան քաղաքակրթութեան առաջին ռահվիրաներն ի Հայս, չերբեմն իրենց հետ գիրն ու գրականութիւնը՝ անկելու զայն հայ հողին վրայ: Ինչո՞ւ անուոյթ դանուեցան մեր նախնիք գրացի յոյն եւ ասորի աշխարհներէն ներածելու հայրենիք գրականութեան բարիքը: Եւ վերջապէս Ներսէս Մեծ եւ ուրիշ շատեր, որոնք տառ էին հելլենական կրթութիւն, չերբեմն իրենց հետ գիտութեան կայծը, հրդեհելու գիտութեան սիրով Հայաստան երկիրը:

Ամենայն ինչ դիւրին էր այն դարերուն, երբ ունկէր երկիրը իր անկախութիւնը սեպհական թագաւորներու տակ եւ եկեղեցին անձուկ պահերի մէջ էր կեսարիայի եւ եգեսիայի հետ:

Անբացատրելի է այս անտարբերութիւնը, եթէ չուզենք չքմեղել ժամանակը՝ վերագրելով զայն երկրին քաղաքական պայմաններուն, երբ բովանդակ աշխարհը տոհմուած էր երկու ճակատի վրայ դէն ի դէմ պահպանել տահմանները. եւ եկեղեցին զբաղած էր կազմակերպչական հոգերով:

Շատ ուշ եկաւ հայը ինքնագիտակցութեան: Երբ կորնթոսցւոց էր Հայաստան իր միանականութիւնը (385) եւ զգալի էր օտարին լուծը հայ ժողովուրդին վրայ, տեսան աչքերը, թէ առանց դպրութեան է Ազգը:

Մաշտոց վարդապետի կ'ինկայ Ազգը ինքնագիտակցութեան բերելու պատիւը: Սա հելլենական դպրութեամբ զարդացած, գինուորական ասպարէզի վրայ ընթացած, կ'ելլէ հրապարակ մի անձնուրոյն սքեմի տակ քարոզելու աւետարանական վարդապետութիւնը երկրին ծայրագաւառներու մէջ, որոնք կենդրոնէն հեռու եւ Պարսից դրացիութեան մէջ, ամենէն աւելի կը կարօտէին Աւետարանի լոյսին: Բայց «վայրենամիտ եւ գազանաբարոյ» մարդկան հելլենական ճարտարախօսութեամբ նրբօրէն բացատրուած քրիստոնէական վարդապետութիւնը դժուարահաս կ'ըլլայ: Անդրադէտ ժողովուրդը սաղմոսերգութեան ընտանեցնել՝ անհնարին: Կը զգայ Մաշտոց առաջին անգամ, թէ անդրադէտ է ժողովուրդը եւ կը հոգայ գարման տանիլ նախ անդրագիտութեան եւ ապա մերձենալ աւետարանութեամբ: Այսպէս նշանագիրներ հնարելու եւ ազգային դրականութեան հիմը դնելու խորհուրդն իր ազգին ունեցաւ քարոզչական ասպարէզի վրայ. եւ իր կարգին դրականութիւնն ի սպաս դրուեցաւ Աւետարանի վարդապետութեան ծառայման: Առաջին հայ գիրքը, գրուած նորագիւտ հայկական նշանագիրներով Աստուածաշունչ Մատեանն եղաւ՝ Հին եւ Նոր կտակարանի մասերով, որուն յաջորդեցին Ս. Հարց մեկնողական եւ ճառական գրութիւնները: Զթարգմանուեցան հելլէն գրականութեան գլուխ գործոցներն, ոչ ալ Արիստոտելի եւ Պղատոնի փիլիսոփայական հատորները: Հայ ժողովրդեան կրօնի ուսմամբ եւ հրահանգներով թեքուած պաշտօնեաներ պէտք էին եւ եկեղեցին կը կարօտէր իր պաշտամունքները հայերէն լեզուով մատակարարելու:

Քրիստոնէական կրօնի մէջ հաստատհիմն ընելով ժողովուրդը պիտի կանգնուէր թումբ մազդեզական վարդապետութեան դէմ. եկեղեցւոյն հայերէնախօս բարբառել տալով պիտի մերժուէին անկէ յոյն եւ ասորի ազդեցութիւնները. պիտի ստանար եկեղեցին ազգային նկարագիրը: Եւ Վարդանանց պատերազմը (451) ցոյց տուաւ թէ Մաշտոց չէր սխալած իր հաշուին մէջ:

Եթէ այս գրական չարժման գլուխը Մաշտոց կը նկատենք, պիտի ըսենք միանգամայն թէ իրմէ ոչինչ նուազ արդիւնաւոր եղաւ այս

կէտի մէջ Սահակ, որ իբրեւ հովուապետ ամէն դիւրութիւն ընծայից վարդապետին, քաջալերեց եւ եղաւ նոյն իսկ անոր եռանդուն աշխատակիցը: Առանց Սահակի աջակցութեան Մաշտոց ոչինչ կարող էր ընել: Յաթեան ոչինչ կարող էր ընել Մաշտոց: Յաջողութիւնները, զորոնք ունեցաւ Մաշտոց, պիտի չժպտէին իրեն, եթէ Զաւէնի կամ Շապիտի չժպտէին իրեն, եթէ Զաւէնի կամ Շապհակի եւ կամ Ասպուրակէսի օրով ձեռք զարնէր գործի:

Բայց նաեւ Սահակ եւ Մաշտոց պիտի չյաջողէին, եթէ պակսէր անոնց վստահացուցէ, Արշակունի տան այս լուսամիտ, ազգասէր եւ ուսումնասէր թագաւորին նպաստաւորութիւնը: Անիկա հաւասար սիրով վարեցաւ առաջարկուած խորհուրդին եւ բանիւ եւ գործով նպաստամատոյց հանդիսացաւ ձեռնարկութեան յաջողութեան:

Վստահացուց, Սահակ եւ Մաշտոց, այս երկորդութիւնը, իւ միասին գրին հայ գրականութեան հիմը եւ բարձրացուցին հայ մշակոյթի հոյակապ կառուցուածքը: Նախանձական էր այս երեքին զուզադիպումը բազմազանդ գործուն, երբ կը գործերը վերջ տալու հայկական թագաւորութեան եւ վճռել հայութեան ճակատագիրը:

Եթէ Մաշտոց գրականութիւնը աեսանական քարոզութեան օժանդակիչ մէջոց նկատեց, Սահակ տեսաւ անոր մէջ եկեղեցւոյ նուիրապետութեան ամրացման նեցուկը եւ Վստահացուց՝ ազգային ինքնապաշտպանութեան անխորտակելի դէնքը: Ոչ թագաւորը մէջոց խնայեց եւ ոչ Սահակ եւ Մաշտոց աշխատութենէ վախան գրականութիւնը տարածելու համար: Բացուեցան դպրոցներ մատաղ սերունդին համար. նաեւ նախարարներու երեսանասարդ որեարին, նոյն իսկ բանակին սուսուցաւ գրականութեան ուսումը:

Սկիզբ առաւ գրականութիւնը, ծաղկեցաւ արագընթաց եւ աճեցաւ եւ հասաւ դասական բարձրութեան: Ասորի եւ յոյն Հարց լաւագոյն գործերը հայերէն թարգմանութեամբ փոխադրուեցան Հայաստան եւ կարճ ժամանակի մէջ ան էր եղաւ երկիրը ճոխ մատենադրութեան:

«Ոչ իբրեւ յարգի բոց մը չողաց անցաւ Ե. դարուն սկիզբները երկու հոգեւոր արանց — Սահակայ եւ Մաշտոցի — գործունէութիւնը: Թէր խոստ մը կզերի ինաց անոնցմէ՝ որն որ հաւատարութեամբ, աստուածպաշտութեամբ եւ աստուածային ուսմամբ պնդակազմ՝ բոլոր երկիրը Քրիստոսի մէկ բանակի փոխեց՝ տէրութեան մը դէմ ընդդէմ, որուն առջեւ կը տատամսէր նոյն իսկ Հռոմէական պետութիւնը»[2]:

Հ. Ն. ԱԿԻՆԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐԸ 380—450 ԹՐՔԱՆԻ ՀԱՄԱՐ

(ՀԱՄԱՌՕՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ)

Մեր ծրագիրն է յայտրդ էջերու մէջ քննութեան առնել Հայաստանի քաղաքական հանգամանքները 380—450 տարիներուն եւ տալ Ս. Սահակի եւ Ս. Մաշտոցի կեանքի եւ գործունէութեան պատկերը: Կարեւոր կը համարինք կանխել եւ համառօտ տեսութեամբ այս չրջանի հարազատ եւ անհարազատ աղբիւրները թուել: Կան աղբիւրներ, որոնք առ հասարակ չեն չահագործուած եւ կան աղբիւրներ, զորոնք ստիպուած ենք անհարատագոյն, նաեւ կեղծ նչուակել, ուսումի եւ անպէտ Դ. եւ Ե. դարու պատմաքննական ուսումնասիրութեան համար:

1. ԿՈՐԻՒՆ

Կորիւն Մաշտոցի կրտսեր աշակերտներէն էր: 436ին ուղարկուած է Ղեւոնդ Վանանդեցւոյ հետ Կ. Պոլիս, յանձնելու Պրոկղ Հայրապետին Հայոց պատասխանը: Վերադարձաւ հետեւորդն նոյն տարին Եղնիկի եւ Ղեւոնդի հետ: Մաշտոցի վախճանէն չորս տարի եռքը կը յանձնարարուի իրեն Յովսէփ կաթողիկոսական աեղապահէն գրել Վարդապետին վարքը, զոր ի գլուխ կը հանէ իբր 443ին, յետոյ իր անձնական յիշողութիւններու եւ երիցած աշակերտներու վկայութեանց վրայ: Սառազախօս է Կորիւն. գրի առած է իր հետաքրքրութիւնները բարեխղճօրէն: Ժամանակագրութեան համար թէեւ պատմութեան ընթացքին չէ առած ճշգրիտ կռուաններ, բայց ժամանակագրական ընդհանուր պատկերը, գեհեղած գործին վերջը, կը ներկայացնէ Մաշտոցի գործունէութեան կարեւորագոյն հանգրուանները:

[2] Հ. Ե. Գաթըճեան, Սրբազան Պատարագամատոյց, էջ 217:

© National Library of Armenia